

ȘTEFAN SÁNDOR

O VIAȚĂ DOUĂ LUMI

Traducere de Magda Sütő-Udvari.

Publicare realizată cu acordul lui Andrei Sándor, fiul autorului.

Soției mele și în memoria părinților mei

Tabla de materii

PENTRU CE?.....	3
ÎN DERIVĂ SPRE DEZUMANIZARE	5
ANTECEDENTELE	5
GHETOUL	6
PE DRUMUL SPRE PREISTORIE	7

PENTRU CE?

Cred că trebuie să dezvălui în câteva cuvinte pentru ce m-am hotărât, după o tăcere care a durat ani lungi, să încerc să descriu amintirile mele legate de fascism, de anii petrecuți în lagărul de concentrare. Până acum am rupt tăcerea în două rânduri. Prima oară anonim, într-un volum antologic de „mărturisiri” și a doua oară, atunci când, la rugămintea lui György Koczka, am scris în cotidianul Temesvári Új Szó despre cartea lui Imre Kertész distinsă cu premiul Nobel, intitulată „Fără destin” („Sorstalanság”). În acest volum am regăsit foarte multe din cele prin care am trecut eu însumi odinioară, ceea ce naturalmente a evocat amintirile din adâncul meu. Mai apoi, doi prieteni apropiați, Ferenc Albert și Ferenc Bárányi, mi-au sugerat, ba chiar m-au rugat să aștern pe hârtie acea parte a vieții mele, parte indestructibilă, inalienabilă. Unul dintre argumentele lor era faptul că avusesem și mai am experiență și chemare pentru scris. Astfel s-a înfiripat ideea acestei cărți, în felul acesta am ajuns să schițez tot ceea ce aveam de spus, viitorul cuprins al volumului.

Trebuie să mărturisesc că am avut totuși niște îngrijorări. Înainte de toate, faptul că despre acest subiect s-a scris mult de către mulți autori, mai înzestrați ca mine. Pe de altă parte, adevărul este că fiecare trăiește aceeași întâmplare într-un mod cel puțin parțial diferit, individual. Nu există două minți sau doi ochi perfect identici, cum nici ceea ce reflectă nu poate fi la fel, de aceea mulți ar putea avea de relatat despre același lucru. Am reușit eu oare, într-adevăr, să relatez în cele ce urmează, măcar în parte, și **altceva**, a meritat oare să aștern pe hârtie aceste pagini - nu este datoria mea să decid, ci a acelora, care (poate) vor citi cele scrise de mine.

Doresc să clarific un lucru: nu scriu această carte ca să accentuez, să justific cu fapte apartenența mea evreiască. Că, întâmplător, m-am născut într-o familie de religie ebraică, nu schimbă faptul că sunt **maghiar**, dacă vrei evreu **maghiar**, prin educație, cultură și principii. Aș adăuga că în cazul evreilor maghiari, acesta este în general un fapt pertinent. Ca să pun întrebarea aproape banală: au fost oare maghiari oameni de litere sau actori precum Miklós Radnóti, Artur Somlay, Jenő Heltai, Éva Ruttkai, Gyula Kőváry, Ferenc Molnár, Dezső Kellér și mulți alții, sau este maghiar Ede Teller, „părintele” bombeii cu hidrogen? Poezia „Tüzek”(„Focuri” – n.t.) de József Kiss nu aparține oare literaturii maghiare, precum orice altă creație a poezilor noștri?

Reconsiderând din nou tot ceea ce scrisesem despre anul deportării și reînceperea vieții „normale”, mi-a venit ideea să extind cu câțiva ani durata în timp a acestei scrieri. Mai exact cu acei ani, care au coincis cu anii universitari, dar care au avut un efect determinant asupra întregii mele vieți ulterioare. Realizarea acestei idei a dublat cu aproximație cuantumul de impresii servind drept bază a acestei scrieri și – după părerea mea – menționează fapte despre care abia de s-a scris sau nu s-a scris deloc.

ÎN DERIVĂ SPRE DEZUMANIZARE

ANTECEDENTELE

Nu intenționez să repet referințele molimei fasciste din Ungaria. Aș vrea doar să evoc ce a însemnat pentru mine, adolescentul orădean de 16-17 ani, această perioadă străină de poporul maghiar, de spiritualitatea maghiară. Și ceea ce ni s-a întâmplat, mie, familiei mele, colegilor mei de școală, înainte de punerea în practică în Ungaria a conceptului hitlerist „Endlösung” (soluția finală).

Inițial, la începutul anilor patruzeci, în perioada imediat următoare dictatului de la Viena, după cum îmi amintesc, nu aveam premoniția vremurilor ce urmau să vină. Ba chiar pot să afirm că „dispoziția” noastră s-a ameliorat. La școală continuam să învăț în limba maternă, ne simțeam mai acasă decât înainte de 1940.

Încetul cu încetul, treptat, am început să simțim realitatea amară a discriminării, mai apoi a oprimării și, în cele din urmă, a persecuției. Evident, aceasta avea să influențeze și viața mea de zi cu zi. În ce a constat acest efect asupra mea?

Însemna de exemplu faptul că noi (elevii *Liceului Evreiesc Dr. L. Kecskeméti*) nu puteam participa la mișcarea militară de tineret; precum adulții, care nu puteau efectua serviciu militar ci doar muncă forțată, și noi „serveam patria” prin muncă. Tăiat lemne, muncă de teren, etc. de obicei sub „îndrumarea” unui soldat sau caporal extrem de primitiv. Soldatul Imre al nostru ne puneă cu predilecție să exersăm „saltul broaștei” și din când în când zbiera la noi „Pișați-vă!” Drept să spun, nu luam prea în serios aceste „după-amieze de lucru”, uneori și dimineața, obligatorii o dată pe săptămână. Nemaivorbind de faptul că, sub acest pretext, făcând mare vâlvă, ajungeam chiar și la școală cu întârziere. La un moment dat (la sfârșitul lui 1943 sau începutul lui 1944, dacă memoria nu mă înșeală) școala ne-a fost luată și apoi unificată cu o altă instituție de învățământ de același rit. Așa încât mergeam la școală de după-masă până spre seară și chiar dacă profesorii ne-au rămas în continuare, rânduiala obișnuită a vieții noastre începea să se destrame. Dacă tot veni vorba, consider că trebuie să subliniez nivelul înalt al educației din școala noastră. Pe atunci, (continuând tradiția perioadei interbelice) la liceu ne însușeam noțiunile de bază ale culturii generale, cunoșteam cele mai importante creații ale

literaturii române și străine, evenimentele istoriei maghiare și ale lumii, eram orientați în țara noastră, în Europa și în lume și ne însușeam **cunoștințele de bază** ale științelor exacte. Nota bene, acest fapt poate părea ciudat tinerilor de astăzi! În această perioadă eram deja „înstelați”, purtam pe piept steaua galbenă (menită să afișeze excluderea noastră din comunitate). Atunci, în timp ce mă plimbam pe strada Kossuth Lajos, mi s-a întâmplat pentru prima și ultima dată în viața mea, să fiu scuipat în stradă. De către cine, nu îmi mai amintesc. Cu siguranță era cineva, care voia să aplice cu strictete spiritul afișelor, deciziilor, ordinelor care de regulă începeau cu: „Evreii sunt obligați să, evreilor le este interzis să, și așa mai departe...” semnate bineînțeles de către viteazul László Endre, László Baki sau alții.

Totuși, toate acestea nu zguduiră încă temeliiile vieții noastre civile bine organizate. În primele luni ale anului 1944, tata lucra ca de obicei (se îngrijea de pacienți în toate privințele), mama își trăia viața de „casnică”, iar eu deveneam adolescent în școală (chiar dacă nu în cea originală) și în afara școlii.

GHETOUL

Apoi, dintr-o dată, a început redeșteptarea întunecatului ev mediu (nu în întregime, ci doar a părții sale neguroase!) și am aflat că vom fi închiși în ghetou. Au separat printr-un gard înalt câteva străzi ale orașului și toți cei considerați „evrei” au fost transportați aici. Nu se știa pe baza căror liste sau registre și nu știu nici azi. Într-o dimineață însorită de mai ne veni și nouă – familiei mele – rândul. Îmi amintesc de două lucruri. Cum ședeam într-una din camerele noastre, acolo unde era biblioteca mare a lui tata și lăcrimam (trebuia să ne despărțim de cărțile noastre iubite). Și cum îl suna tata, ofițer decorat pentru vitejie al armatei monarhiei (nu demult, în 1940 asistase cu bucurie la intrarea honvezilor și a lui Miklós Horthy pe armăsarul său alb...) pe primarul István Soós, pe care îl cunoștea, și îl întreba dacă nu s-ar putea, considerând meritele sale din trecut, să facă o excepție cu familia noastră? Răspunsul a fost negativ... Am fost transportați cu un camion, împreună cu hainele, așternuturile și obiectele de uz comun mai importante, acolo unde locuia bunica mea de partea mamei și una din mătuși. În scurt timp, locuința cu două camere se umplu cu celelalte rude. Nu-mi amintesc exact, dar puteam fi în jur de 10 persoane.

Ce îmi vine în minte dacă scormonesc printre amintiri despre perioada aceasta de cam o lună a vieții noastre? Înainte de toate, modul în care de la o zi la alta, confortul familiei de doctor a fost înlocuit de aglomerația incomodă, neplăcută în ciuda relațiilor de rubedenie. În același timp, ghetoul ca entitate îmi stăruie în memorie ca o comunitate organizându-se rapid. Avea conducere, era asistență medicală (se făceau chiar operații, eu însumi am fost martor la unele dintre ele, unei colege de școală care venise cu mine chiar i se făcu rău la vederea sângelui). N-am habar, nici nu îmi pot imagina cum se asigura aprovizionarea cu alimente a miilor de oameni. Mii? Ei bine, dacă nu mă înșel, din oraș și din județ - cum și de acolo au fost aduși în ghetou toți evreii – puteam fi cam 30.000.

Știu în schimb că cei din „afară”, prieteni, cunoștințe, oameni pur și simplu onești, empatici, ne aduceau pe furie la gardul păzit de jandarmi tot felul de lucruri, desigur și alimente. Știu de asemenea că exista „casa bătailor”, sau cum a fost poreclită cu umor negru, casa de „bătut bani”. Aici se străduiau „specialiștii” potriviți să dea de urma banilor, bijuteriilor, etc. pe care locuitorii mai înstăriți ai ghetoului le-au adus cu ei sau le-au lăsat ascunse în altă parte. Asta nu era o glumă pentru cei duși acolo, mulți dintre ei au fost bătuți măr și unii chiar s-au sinucis din acest motiv, de exemplu un medic pe care l-am cunoscut.

Din perspectiva unei jumătăți de secol e greu să-mi evoc gândurile și sentimentele de atunci, întregul efect, nu atât material, cât sufletesc, pe care l-a avut asupra mea trăirea concretă a ghetoului. Un lucru e cert, nu am trăit-o ca pe o dramă adevărată sau tragedie, așa cum – „mutatis mutandis” – m-am obișnuit cu mai sus amintita muncă forțată sau cu purtarea stelei galbene și o consideram, chiar dacă nu normală, totuși suportabilă. Eram, încă, împreună cu toți cei fără de care nu-mi puteam imagina viața și acest lucru îmi definea în mod fundamental „dispoziția”. Încă nu fusesem nici îndrăgostit de-a binelea, așa că faptul că în ghetou nu mă întâlneam cu „societatea” mea, în special cu o fată (îi ziceam Diți, n-am mai văzut-o niciodată de atunci) nu însemna pentru mine o tramă sufletească deosebită.

PE DRUMUL SPRE PREISTORIE

După aproximativ o lună de viață „liniștită” de ghetou, și aceasta s-a năruit. A venit vestea (nu-mi mai amintesc prin ce cale) că vom fi transportați cu trenul. Nu știa nimeni unde, știam doar că vom fi duși la muncă. Au început pregătirile. În dimineața când ne-a venit rândul, toți ne-am pus mai multe rânduri de lenjerie și – pentru că aflasem că vom călători în vagoane de

marfă – am pregătit una-alta și pentru culcușuri. Și bineînțeles câte ceva de-ale gurii. Am fost transportați cu camionul la o gară din suburbie, mulți stăteau în stradă și se uitau la noi...

István cu tatăl lui, Johann Sándor, medic pneumolog, directorul spitalului de pneumologie din Oradea înainte de război

Cum în ghetou, tuberculozii erau în grija tatălui meu, familia noastră a ajuns într-un vagon de marfă destinat bolnavilor cu ușoare afecțiuni pulmonare. Ne însoțea și fiul unui alt medic pulmonolog, cu care eram prieten (mama și tatăl lui „călătoreau” cu tuberculozii grav bolnavi). Menționez ca fapt divers că bolnavii mentali de rit evreiesc au fost de asemeni plasați în vagoane separate. Gândindu-mă acum, realizez că trebuise o temeinică muncă de organizare, în primul rând din partea jandarmeriei, ca să se poată transporta în ordine zeci de mii de oameni. Spun în ordine, pentru că nimănui nu-i dădea prin cap să se opună sau poate să se împotrivescă. Mergem la muncă – ne spuneam – și o să fie cumva. Acum știu că la fel s-a întâmplat și în cazul sutelor de mii de tovarăși de suferință. Este dificil, chiar imposibil de spus dacă practic nicăieri în țară n-a izbucnit vreo opunere împotriva ridicării cu sila de acasă, a deportării. Adevărul este că sigur n-ar fi fost eficientă, și totuși...Doar în altă parte, chiar mai devreme, existase un precedent: să ne gândim la lupta din ghetoul din Varșovia (și la eșecul acesteia).

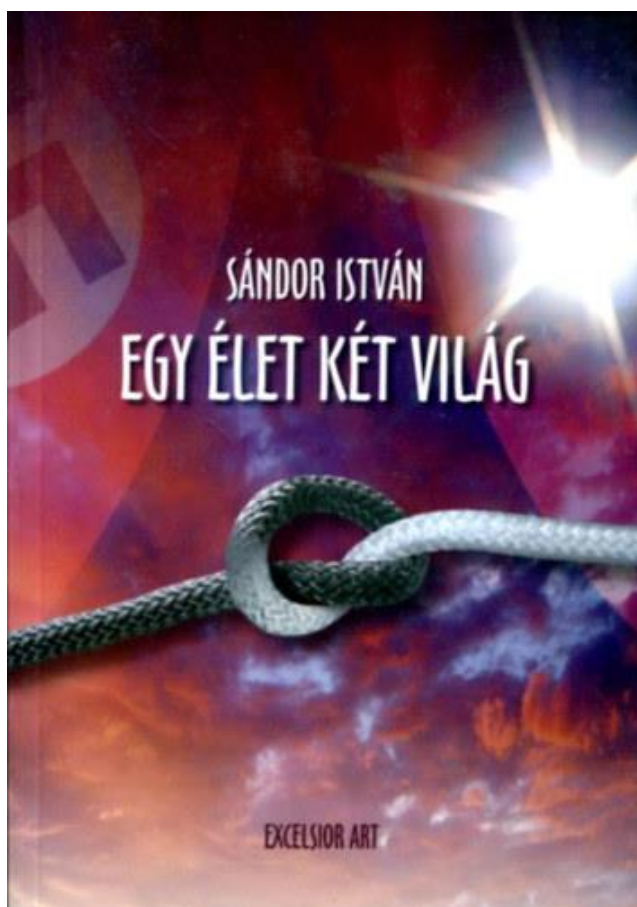
Ne-am instalat în vagon. Am bătut cuie în pereți, ne-am agățat hainele, am plasat saltelele pe care le-am adus, merindele, sticlele cu apă și celelalte. Nu-mi mai amintesc cum, dar s-a rezolvat cumva și problema WC-ului. Cred că sub formă de găleți sau ciubere. Ferestruicile vagonului erau asigurate cu sîrmă ghimpată iar ușa glisantă la un moment dat a fost închisă și ferecată. Vagonul s-a pus în mișcare și ne-am început „călătoria” spre necunoscut.

Voiajul îndelungat cu trenul nu este treaba cea mai simplă, nici chiar în condiții normale. (Asta îmi amintește de o altă călătorie, mult mai târziu. În 1970, la invitația Academiei Poloneze, am mers la Varșovia la un schimb de experiență. Călătoria, singur în vagonul de

dormit, a durat mai bine de o zi și jumătate. Spre sfârșit, când ne apropiam de Varșovia, eram deja sătul până peste cap. Mi-am pregătit bagajul și când trenul a oprit, repede am coborât, crezând că în sfârșit am ajuns. M-am înșelat. Am intrat în clădirea gării, fiind noaptea tâziu abia erau câțiva călători. Mă gândeam că tot vor trimite pe cineva în întâmpinarea mea. După ce am așteptat în zadar o bucată de vreme, am cerut să se anunțe la difuzor că oaspetele din România sosise. Nu se întâmplă nimic. Finalmente un polonez binevoitor, care vorbea engleza, mă lămuri că coborâsem la o gară suburbană a Varșoviei și că trebuia să ajung cumva la gara centrală, unde cu siguranță eram așteptat. Cum nu aveam bani polonezi, am reușit să prind un taxi pe țigări și după câțiva kilometri buni, coboram în fața gării centrale. Acolo o doamnă îmbrăcată într-un mantou de blană tocmai se pregătea să urce într-un taxi. Am abordat-o în engleză, la care s-a lămurit că dânsa mă aștepta din partea Academiei. De altfel era o doamnă extrem de drăguță... și cele ce au urmat au fost în ordine...

Timpul trecea greu, atmosfera era apăsătoare în vagonul ferecat, doar călătoream pentru prima oară în viață în asemenea condiții. Deși, dat fiind faptul că erau cu noi bolnavi, care în majoritate călătoreau culcați, ne era mai comod decât aceluia care au fost înghesuiți în celelalte vagoane. Trecuse o zi (știam asta, mai eram în posesia ceasurilor) și am ajuns – după cum bănuiam – la granița țării. Un episod memorabil sugera același lucru. Trenul staționa. Deodată, prin una din ferestre ni se adresă o figură în uniformă (jandarm, grănicer? cine știe). „Oameni buni, dați înapoi obiectele de valoare ce le aveți, bijuterii, ceasuri, bani, nu le duceți la nemți, că doar și voi sunteți maghiari!” Am citat din memorie, dar ăsta era esențialul. (Cei ce au citit cartea lui Imre Kertész știu că lor li s-a întâmplat același lucru!) Deci din acest punct de vedere eram maghiari, nu „evreii”! Ce moment ilariant de trist, ca să nu spun tragicomic! A trecut, nu am dat nimic, iar din afară am primit o înjurătură întortocheată. Trenul porni mai departe (post hoc știu că traversam munții spre Polonia). Mai trecu o zi, era tot mai dificil, în găleți se adunau fecaliile, mirosul era greu...

Va urma.

EGY ÉLET KÉT VILÁG, de István Sándor, a fost publicată în 2012, în versiunea originală maghiară, la Editura Excelsior Art din Timișoara.